

EBU MANSÜR EL- MÂTÜRÎDÎ'NİN *TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN TENKİTLİ NEŞİRLERİ

Murat SÜLÜN*

Makale Geliş: 27.03.2019

Makale Kabul: 07.05.2019

ÖZET

Ebu Mansūr el-Mâtūrîdî (v. 333/944) Müslümanların itikâdî mezhep imamlarından biridir. Onun *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı önemli eseri dirayet tefsiri türünün ilk örneği sayılabilir. Tefsir Tarihi'nde hak ettiği ilgiyi göremediği düşünülen *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın muhtelif Osmanlı kütüphanelerinde çok sayıda farklı yazmasının bulunması, bu tefsirin ilmî mahfillerde ciddi bir alâka uyandırdığını göstermektedir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı konu alan çalışmalar; müstakil kitap, tez, makale, derleme ve sempozyumlar da son dönemde Mâtūrîdî ve eserine gösterilen ilginin bariz bir göstergesidir. Bu bağlamda sevindirici gelişmelerden biri de *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın 5 edisyon kritiğidir. Elinizdeki makale, söz konusu çalışmalara da değinerek, işbu tahkikli neşirleri tanıtmaktadır. Çalışmada, önce *tahkik*in ne anlama geldiği, nasıl yapıldığı özetlenmekte; sonra da *Te'vilât* tahkikleri çeşitli yönleriyle tanıtılmaktadır. Sonuç olarak; ikisi nâtamam, üçü tam olan bu tahkikler içinde en akademik ve doğruya yakın olanın Bekir Topaloğlu ve ekibi tarafından yapılan tahkik olduğu sonucuna varılmış ve bu kanaat örneklerle gerekçelendirilmiştir.

Anahtar Terimler: Tefsir, Kur'ân, Mâtūrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, tahkik.

ABSTRACT

Abū Mansūr al-Mâtūrîdî (v. 333/944) is one of the sect-leaders of muslims in doxastic field. His important book *Ta'vilâtü'l-Qur'ân* is considered the first dirâyet example in Qur'ân exegesis. *Ta'vilât*-assumed not draw the considerable interest- its manuscripts in the several Ottoman libraries has showed that this *tafseer* aroused seriously interest in academese. The spesific books, academic dissertations, articles, antologies and symposiums on *Ta'vilâtü'l-Qur'ân* are the obvious indicators to the interest in the last decades about al-Mâtūrîdî and his *tafseer*. The one of the pleasing developments in this context are the five edition-critics of *Ta'vilât*. In this article, the meaning of "edition-critic" and its methodology are summarised firstly, then these five edition-critics are defined with several aspects, mentioning above-cited academic studies on *Ta'vilât*. Consequently, the most succesful edition-critic between

* Prof. Dr. Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi & Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğr. Üyesi, muratsulun@hotmail.com

these five studies is one that prepared by Bekir Topaloğlu and his workmates is concluded and justified with many examples.

Key Words: Exegesis, Qur'ân, al-Mâturîdî, *Ta'vîlâtul-Qur'ân*, edition-critic.

GİRİŞ / TENKİTLİ NEŞİR (EDITION-CRITIQUE / تحقيق)

Matbaanın yaygınlaşmasına kadar bilimsel ürünler -risale ve kitaplar- elle yazılmakta ve *müstensih* adı verilen kâtiplerce çoğaltılmakta idi. Bu mekanik işi yapan uzmanlara müstensih deniyordu. Müstensihlerin sadece yazım tarzları değil, ilmî yetkinlik, dikkat ve titizlikleri de, oluşan metnin mevsukiyetini etkiliyordu. Tenkitli *Te'vîlât* neşir çalışmamızda biz de, müstensihlerin atladığı, eklediği birçok ibare ve yanlış yazılan pek çok kelime tespit etmiş bulunuyoruz. Bir metnin tenkitli neşrine işte bu gibi sebeplerle ihtiyaç duyulmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, tenkitli neşirde yazma nüshalar dikkatli bir tenkit süzgecinden geçirilmektedir.

Tenkitli neşir (edition-critique / تحقيق) tabiri; bir kitabın en sağlam nüshası olduğu düşünülen müellif nüshasına ulaşmak, bir başka deyişle; metnin gerçek halini ortaya koyabilmek için gerekli bilimsel faaliyetlerin bütününe ifade etmektedir. Bu esnada ayrıca, *istişhad* amacıyla kullanılan âyet-i kerime, hadis-i şerif ve şiirlerin yerleri, Lugat, Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf erbabından ve diğer âlimlerden yapılan nakil ve iktibasların kaynakları gösterilip, anlaşılmasında güçlük çekilen kelimeler, şahıs ve yer adları da açıklanırsa *tahrîc* niteliğinde ikmâl edici bir işlem gerçekleştirilmiş olur.

Bir tahkik çalışması şu şekilde yürütülmektedir: Gerçek metne -ya da metnin en hatasız haline- ulaşabilmek adına, o metnin farklı yazmaları dikkat ve titizlikle satır satır karşılaştırılır ve yazmalardan en güvenilir gözükeni esas alınarak metin inşa edilir; hatta yer yer müellifin zühul eseri yaptığı hatalar dahi düzeltilir. Bu esnada, diğer -sözgelimi bizim çalışmamızda Nuruosmaniye, Âtîf Efendi, Köprülü ve Raşid Efendi- yazmalarının tahkike esas alınan ana yazmadan -Mihrişah nüshasından- arz ettiği farklılıklar dipnotta gösterilir. Böylece, okuyucuya farklı ihtimalleri dikkate alma imkânı verilmiş; ibareyi bir de o şekilde düşünme imkânı sağlanmış olur. Çünkü tahkiki yapan kişiye 'doğru' görünen ibarenin yerine, 'yanlış' veya 'eksik ya da fazla' görülerek dipnota alınmış ibarenin yukarıya -inşa edilen metne- alınması gerekiyor olabilir.

Edisyon kritikte; karşılaştırmaya esas alınan nüshalar bir simge ile ifade edilir. Metinde yeri olmadığı düşünülerek muhakkık tarafından dipno-

ta alınan -diğer nüshalardaki- kelime ve cümleler, simgeden sonra artı (+) işaretiyle gösterilir; metne alındığı halde diğer nüshalarda bulunmayan kelime ve cümleler de o yazmayı ifade eden simgeden sonra eksi (-) işaretiyle belirtilir. Yani (+)'dan sonra verilen ibare, o yazmada *fazladan* bulunmakta, (-)'den sonraki ibareler ise o yazmada bulunmamakla birlikte inşa edilen metne alınmış olmaktadır. Dipnota; diğer nüshaların, tahkike esas alınan yazmadan farklı olduğu ibareler alınmakla birlikte, esas alınmayan nüshadaki ibare daha sahih bulunarak, esas nüshadaki ibare yine simgesi gösterilerek aşağıda bırakılabilir.

*

İmdi; Ebu Hanife'nin (v. 150/767) *akıl-nakil dengesi* esasına dayalı metodunu izleyen Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin (v. 333/944) tefsir anlayışı; inceleme-araştırma, tahlil ve tenkide dayanmaktadır. O zamana kadar tefsirde verili malûmatla yetinilir; müfessirler âyetin anlamının netleşmesi bağlamında akla gelebilecek sorulara cevap aramazlardı. Yani Kur'ân tefsirlerinde dirayetten ziyade rivayet, tevilden ziyade tefsir ağır basardı. Dil ağırlıklı tefsirlerde şüphesiz, aklî çıkarsamalar yapılmaktaydı; ancak bunlar Kur'ân'ı baştan aşağıya tefsir etme amacıyla yazılmış kitaplar değil, *garîb*, *eşbâh-nazâir* vb. daha özel alanlarda verilmiş eserlerdi. Ve ilgili kelime ya da ifadeyi netleştirmekle yetinmiyorlar; derin tahlillere girişmiyorlardı. Mâtürîdî ise, sahih nakilleri esas almakla birlikte, devrin değişmesi ve farklı felsefe ve dinlerle temas sonucu ortaya çıkmış itikadî vs. sorunlara okurun dikkatini çekerek, bunları Ehl-i Sünnet esasları çerçevesinde cevaplamaya çalışmıştır. Bu tür zihnî / aklî / itikadî / fikrî sorunlar, o sıralarda Tefsir ilmi kapsamında değerlendirilmiyor; Akâid eserlerine bırakılıyordu. İşte, Akâid ve Fıkıh alanında da otorite olan Mâtürîdî, özellikle inanç konularındaki yetkinliği sayesinde ilgili âyetleri bu açıdan yorumlayıp sadra şifa çözümler sunmayı başarmıştır.¹ -Nitekim Türk araştırmacılar;² sadece Kelâmcılar değil, Tefsirciler de Mâtürîdî ve fikriyatına artık ciddi olarak eğilmektedir.-

1 Murat Sülün, *Tefsir ve Otoriteleri*, İstanbul: İFAV, 2017, s. 114-119, 127-128.

2 *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın son yıllarda birbirinden bağımsız ilmî çalışmalara konu olması, hem İmam Mâtürîdî hem de, "imam"larının Kur'ân'a yaklaşımından fazla haberdar olmayan mâtürîdî kitleler açısından sevindirici bir gelişmedir. Örneği:

İmamoğlu, Ragıp, *İmam Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki metodu*, doktora, 1973.

Eroğlu, Muhammed, *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, doktora, 1984; MÜSBE, danışmanı: Salih Tuğ.

Demir, Ramazan, *İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Âl-i İmran 1-95. âyetlerin tefsiri), MÜSBE, YL, 1988; danışmanı: Emin Işık.

Arslantürk, A. Hümeýra, *Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ından Süretü'n-Nisâ* (tenkitli metin), MÜSBE, YL, 1989, danışmanı: Ali Turgut.

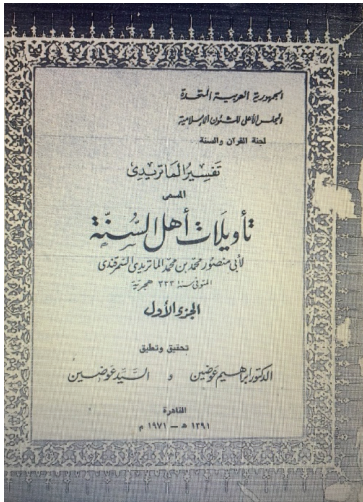
Baytaş, Mehmet, *Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ından Mümtahine süresi tefsiri*, MÜSBE, YL, 1990; danışmanı: M. Eroğlu.

İşte Tefsir tarihinde özel bir yeri bulunan *Te'vîlâtü'l-Kur'an*; 'Avadayn, Müstefîdurrahman, el-Hiyemî, Bâsellûm ve Topaloğlu -ekibi- tarafından tahkik edilmiş olup ilk ikisi tam değildir; el-Hiyemî tahkiki beş cilt, Bâsellûm tahkiki on cilt; Topaloğlu tahkiki ise on yedi cilttir. İlk iki tahkik

- Uysal, Hüseyin, *Mâtürîdî'nin te'vîl anlayışı*; YL, 1992, DEÜ SBE, danışmanı: Avni İlhan.
- Koçar, Musa, *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ*, MÜ SBE, YL, 1992, danışmanı: Mustafa Saim Yeprem.
- Özdeş, Talip, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehlî's-Sünne adlı eserinin Tefsir metodolojisi açısından tahlil ve tanıtımı*, EÜ SBE, doktora, 1997, danışmanı: Ahmet Coşkun.
- Erjan, Kalmahan, *İmam-ı Mâtürîdî'de peygamberlik*; AÜ SBE, doktora, 2003, danışman: Ahmet Akbulut.
- Doğan, Hacı İsmail, *Mâtürîdî'nin heretik akımlara yönelttiği eleştiriler*; CÜ SBE, YL, 2006, danışmanı: Ramazan Altıntaş.
- Şekeroğlu, Sami, *Mâtürîdî'de ahlak problemi*, DEÜ SBE, doktora, 2007, danışmanı: Hanifi Özcan.
- Çetin, Maksut, *Te'vîlâtü'l-Kur'an ekseninde Mâtürîdî'nin siyaset olgusuna yaklaşımı*, ATAÜ SBE, YL, 2008, danışmanı: M. Zeki İşcan.
- Tunçpınar, Ahmed Said, *Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an adlı tefsirinin eğitim ve din eğitimi açısından değerlendirilmesi*, Ankara Ü SBE, doktora, 2010, danışmanı: Cemal Tosun.
- Bilgin, Ömer Faruk, *el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 2011, UÜ SBE, doktora, danışmanı: İbrahim Çelik.
- Günaydın, İbrahim, *Te'vîlâtü'l-Kur'an'da hikmet kavramı*, İÜ SBE, YL, 2012, danışmanı: Yaşar Düzenli.
- Jusupov, Mairambek, *Mâtürîdî'nin Te'vîlât adlı eserinde hadis anlayışı - Nisâ süresi örneği*, Ankara Ü SBE, doktora, 2016, danışmanı: Kamil Çakın.
- Fatma Demirtaş, *Mâtürîdî'nin Tefsir - Te'vil Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut ile Dilsel Kullanımın İzleri*, MÜ SBE, YL, 2016, danışmanı: Abdülhamit Birışık.
- Çakır, Erkan, *Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında müşkilü'l-Kur'an*, SAÜ SBE, doktora, 2017, danışmanı: Alican Dağdeviren.
- Kılınç, Mahmut, *Mâtürîdî'nin Te'vîlât adlı eserinde irade fiil ilişkisi -yöntem bağlamında bir değerlendirme-*, SDÜ SBE, YL, 2018, danışmanı: Hasan T. Marulcu.
- Gengil, Veysel, *Mâtürîdî'de Tefsir- Te'vil Ayrımı ve Tefsirin İmkânı Meselesi*, Doktora, İÜ SBE, 2018, danışmanı: Yaşar Düzenli.
- Tancî, Muhammad Tâvî; "Abû Mansûr al-Mâtürîdî"; *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1955, IV/1-2, s. 1-12.
- Ecer, A. Vehbi, "Türk Din Bilgini Mâtürîdî'nin Tanınması", *Diyanet Dergisi*, cilt: XXIII, Sayı: 1 (1987), s. 12-17.
- Gallı, A.M. Ahmet, "Mâtürîdî'nin Tefsiri'nin Bazı Yönleri; çev. Hanifi Özcan", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4 (1987), s. 467-480.
- Kırca, Celal, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1989, III, 289-295.
- Atik, Kemal, "Te'vîlâtü'l-Kur'an Çerçevesinde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mütüşâbih Ayetleri Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1989, s. 313-332.
- Özcan, Hanifi, "Türk Din Bilgini Mâtürîdî'ye Göre Kur'an'daki Kısâ ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sayı: 3 (1995), s. 8-35.
- Büyük Türk Bilgini Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Semp.*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 22-24 Mayıs 2009.
- İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik: tarihi arka-plan, hayatı, eserleri, fikirleri ve Mâtürîdîlik mezhebi*, haz. Sönmez Kutlu, Ankara: Avrasya Yayın Reklam Mat., 2003. 463 s
- Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî; Uluslar arası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, Haz. Ahmet Kartal. 115 Soruda Türk Alimi İmam Mâtürîdî, İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2015.
- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Maturidi Ve Maturidilik*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2008.
- İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Geleneği*, ed. Hülya Alper, İstanbul: İFAV, 2018.
- Mâtürîdî Araştırmaları Çalıştayı, Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Literatürü Sempozyumu, 14-15 Eylül 2018, Beyşehir, Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi - İslâmî İlimler Fakültesi.
- Uluslararası İmam Mâtürîdî Çalıştayı, Kayıp Aydınlanmanın İzinde, Türk Dünyası Parlamenteler Vakfı, 2018 [İmam Mâtürîdî'nin Türk İslâm Medeniyetine Katkılarının Araştırılması Çalıştayı]

Kur'ân'ın ilk surelerinde nihayete ererken, diğer üç çalışma Kur'ân'ın tamamını kapsamaktadır.

I. TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'IN 'AVADAYN NEŞRİ (Kahire, Mısır Arap Cumhuriyeti Din İşleri Yüksek Meclisi, 1971)

Şekil 1: Avadayn kardeşlerin Te'vîlat tahkikinin neşredilen ilk cildi

edilen âyetler, hadisler, fikhî – usûlî konular, kelâmî görüşler ve fırkalara reddiyeler, Arap Gramerine dair konular, özel adlar, tahkikte yararlanılan kaynaklar ve konular fihristi.

'Avadayn tahkikinde; iki yazma esas alınmıştır: (i) Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye'de "Kavala 6" numarada kayıtlı tezhipli nüsha. 1165h. tarihinde Mustafa b. Ahmed tarafından istinsah edilmiş olan bu yazma, tek cilt ve 656 varaktır. (ii) İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde 48 numarada kayıtlı olan nüshadan istinsah edilmiş olan ikinci yazma ise "818h. tarihli ve Ahmed b. Muhammed es-Safedî" imzalı olup Dâru'l-kütübi'l-mısriyye'de 873 numarasında kayıtlıdır. Ancak bu çalışma, Mısır Din İşleri Yüksek Meclisi'nin ilk cildi neşrettikten sonra desteğini kesmesiyle yarım kalmıştır. Yaklaşık 20 yıl sonra, Bekir Topaloğlu'nun teşvikiyle TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 'Avadayn'ı Türkiye'ye davet ederek, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye yazmasının yanı sıra Türk kütüphanelerindeki *Te'vîlât* yazmalarından da yararlanarak, yarım kalan tahkikini bitirmesi için desteklemişse de, sadece Fâtiha'dan Mâide'nin sonuna kadar 4 cilt hazırlanabilmiştir. Çünkü 1994 krizi sebebiyle İSAM yetkilileri özür beyan ederek çalışmanın devam ettirilemeyeceğini kendisine iletilmişlerdir.³

3 "İbrahim ve Seyyid 'Avadayn'ın yürüttükleri çalışmalar başkanı bulunduğum bir komisyon tarafından incelenerek son şeklinde kavuşturulmuş ve Kur'ân'ın birinci cüz'ünün tefsirini içeren ilk

İlk Te'vîlat tahkiki, Ezher Üniversitesi'nden İbrahim M. İsmail 'Avadayn ile kardeşi Seyyid M. 'Avadayn'a ait olan XXVII+372 sayfalık çalışmadır. Tahkikin Kur'ân-ı Kerim'in ilk cüz'ünün sonuna, yani Bakara suresinin 140. âyetine kadarı, 1971'de Kahire'de *Tefsîru'l-Mâtürîdî el-müemmâ Te'vîlâtü Ehli's-sünne* adıyla neşredilmiştir.

Eserin başında; önsöz, Mâtürîdî ve tefsirinin tanıtılıp, yazma nüshaların ve tahkikte izlenen metodun anlatıldığı yaklaşık 40 sayfalık bir giriş; sonunda, yani 318-372. sayfalar arasında ise 8 adet indeks bulunmaktadır: İstişhad

II. TE'VİLÂTÜ'L-KURÂN'IN MÜSTEFİDURRAHMAN NEŞRİ (Bağdat: Irak Vakıflar Ve Diyanet İşleri Bakanlığı, 1983)

İkinci tahkik çalışması, Dr. Muhammed Müstefidurrahman'a [مستفيض الرحمن] aittir. Bu, doktora çalışması olarak hazırlanmış olmakla birlikte, Bekir Topaloğlu'nun söylediğine göre başarılı sayılmayan bir neşirdir.

III. TE'VİLÂTÜ'L-KURÂN'IN FÂTİMA YÛSUF EL-HİYEMÎ NEŞRİ (Beyrut: er-Risâle Nâşirûn, 1425/2004, V Cilt)

Şekil 2: Te'vilâtü'l-Kurân'ın
Fatıma Yûsuf el-Hiyemî tahkiki

Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî, tahkikinde Suriye Millî Esed Kütüphanesi'nde 495 numarada kayıtlı bulunan Zâhiriye nüshası ile Mısır Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye yazmasına dayanmıştır. Zâhiriye nüshası son devir Osmanlı tarzında yaldızlı, sanatlı bir yazma olup 660 varaktır. Yer yer kenarlarda görülen *sahha* (صح) kayıtlarından bu yazma nüshanın tashih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İkinci yazma ise Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye'de "Kavala 6" numarada kayıtlı, tezhipli bir nüsha olup tek cilt, 656 varaktır; 1165h. tarihinde Mustafa b. Ahmed tarafından

istinsah edilmiştir. Bu yazmanın bazı sayfalarında kenarlarda metinde tamamı verilmeyen âyeti tamamlama, garip kelimeleri açıklama gibi ta'likler görülmektedir. İlk varağın bulunmadığı bu nüsha *في الأرض وغيرها...* ibaresiyle başlamaktadır. el-Hiyemî bu yazmayı, tahkikinde م sembolü ile belirtir. el-Hiyemî'ye göre bu iki yazma karşılaştırıldığında, müellif nüshasından çoğaltılmış oldukları anlaşılmaktadır. Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye ve Köprülü [ك] nüshalarına dayanan İbrahim 'Avadayn ve Seyyid 'Avadayn tahkiklerini el-Hiyemî kendi tahkik çalışmasında ط م harfleriyle simgelemektedir ki ط matbû, م Mısri demektir. el-Hiyemî, çok sayıda nüshaya dayanan Muhammed Müstefidu'r-rahmân tahkikini ise ع ط harfleriyle simgelemiş olup, ع matbû, ط Irakî demektir. el-Hiyemî, aslı Zâhiriye nüshası ile bu iki matbû nüshayı karşılaştırdığını, bunlar bittikten sonra ise

cildi 2000 yılında yayımlanmak üzere ilgililere teslim edilmişse de (578 s.), vakıf yönetimi eseri yayımlamamış ve devam eden çalışmaları da durdurmaya karar vermiştir. (Bekir Topaloğlu, *Ebu Mansûr el-Mâtürîdî Te'vilâtü'l-Kurân'dan Tercümeleler*, İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003, s. XIV.) Avadayn'ı tanıdığı anlaşılan Muhammed Hicâzî, kendisine ait bir İnternet bloğunda, 'Avadayn'ın hâlen en az 20 cilt olacak bu çalışmayı destekleyebilecek bir yayınevi / sponsor aramakta olduğunu belirtmektedir.

-yani Âl-i 'İmrân suresinden itibaren- Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye ile Zâhiriye nüshalarını karşılaştırdığını söylemekte; Kıraat, Tefsir ve Hadis kaynaklarından yararlandığını ve gerekli görülen yerlerde kısa açıklamalar yaptığını belirtmektedir.⁴

el-Hiyemî tahkiki, tek bir kişi tarafından gerçekleştirilmiş olması hasebiyle, *büyük bir cehdügayret ürünüdür*. Yalnız, bu çalışmada edisyon kritik için yeterli bir nüsha karşılaştırması yapılamadığı anlaşılmaktadır; çünkü Fâtiha ve Bakara sureleri hariç, tamamen iki nüshaya dayanmaktadır. el-Hiyemî, edisyon kritiğe başladıktan sonra "Allah'ın lütfuyla" Mekke Harem Kütüphanesi'nde *Te'vîlât'ın 'Alâeddin es-Semerkandî şerhine*⁵ muttali olmuşsa da, şerhten sadece anlaşılmasında güçlük çekilen kapalı noktalar da ve ibare yanlışları görüldüğü durumlarda yararlanmış; tahkikte dayandığı iki nüshayla karşılaştırma cihetine gitmemiştir. el-Hiyemî neşrinde; yapılan tahkiklerin bir üst şahıs tarafından kontrol edilmemesi, metnin doğru anlaşılmasını sağlayan şerhten yeteri kadar yararlanılmaması, kişi ve yerler hakkında bilgi verilmemesi, âyete getirilen yorumun ve *garîb* kelimelerin anlamının daha net anlaşılmasını sağlayacak izahlar yapılmaması; şahıs, mekân, grup, kavram, terim, âyet, hadis, şiir vb. önemli hususlara yönelik bir indeksinin bulunmaması, harekelemedeki aşırılık ve pek çok yerde yanlış harekeleme gibi daha başka eksikler de göze çarpmaktadır. Kitabın, sayfalar geniş/dolu olsa da, beş cilt oluşu, tahkikin bilimsel güvenilirliği hakkında ipuçları barındırmaktadır. Topaloğlu tahkikinin on yedi, Bâsellûm tahkikinin on cilt olarak neşredildiği, 'Avadayn tahkikinin ise yirmi cilt olarak plânlandığı dikkate alınırca, el-Hiyemî tahkikinin nisbî cıvırlığı ortaya çıkmaktadır. Bu tahkikin her sayfasında çeşitli hatalarla karşılaşmış olduğumu belirtmek isterim.

IV. TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'IN MECDÎ BÂSELLÛM⁶ NEŞRİ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005, X Cilt)

Tahkik; giriş, hazırlık, iki bölüm, sonuç ve tafsilatlı bir indeksten oluşmaktadır. Giriş'te kitabın tahkikinde izlenen metod verilirken, hazırlık

4 *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, el-Hiyemî, 1, 18.

5 1192h. tarihli ve Musa Seyyid Abdül'aziz imzalı 2 ciltlik bu şerh, Mekke Harem Kütüphanesi'nde 529-530 numarada kayıtlıdır.

6 Mecdî b. Muhammed Sürûr b. Sa'd Sürûr b. Abdullah Bâsellum es-Sürûrî. 1382 Mekke doğumlu. Abdullah b. Humeyd gibi -Pakistanlı, Şamlı, Tunuslu, Yemenli, Mısırlı- Mescid-i Haram âlimlerinin rahle-i tedrisinde yetişmiş; onlardan Tefsir, Kıraat, Hadis, Fıkıh ve Ferâiz alanlarında icazet almıştır. Allâme Abdullah Bessâm, Muhammed er-Rufâ'î, Muhammed Adnan el-Ğuşeym gibi otoritelerin tezkîye ettiği bir şahsiyettir. Halep, Şam, Trablus, Mısır vd. bölgelere çeşitli ilmi seyahatleri vardır. Aziziye'deki Hamze b. Abdülmuttalib Camii gibi pek çok mescitte imam-hatiplik yapan Bâsellûm, Arafat ortaokulunda, Kral Abdül'aziz ve Hakem b. Hişâm liselerinde öğretmenlik yapmıştır. 1409'da Mekke'deki büyük mahkemeye kadı olarak aday gösterilmişse de özür dileyerek kabul etmemiştir. 1421'de Lübnan / Trablus'taki el-Cinân Ü.nde Tefsir ve Kuran İlim-

Şekil 3: Mecdi Basellüm'un Te'vilât tahkiki

kısımında (i) siyasi, sosyal, ekonomik, fikri, ilmi ve kültürel yönleriyle Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem ve muhit tanıtılmakta; (ii) Mâtürîdî'nin biyografisi sunulmakta; (iii) üstadları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmekte; (iv) önde gelen eserleri ışığında Mâtürîdî'nin ilmi değeri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Tefsir ilminin tanıtıldığı Birinci Bölüm'de; tefsirin doğuşu, tefsir ekolleri, kadim ve modern tefsir yöntemleri, Mâtürîdî'nin tefsirci kişiliği, Mâtürîdî tefsirinde *tecdid tohumları*, Tefsir, Kelâm, Arapça, Fıkıh vd. konularda Mâtürîdî'nin öncekilerden etkilenmesi ve sonrakilere etkisi, Mâtürîdî'nin tefsirinde ele aldığı ilmî, itikâdî, fikhî, lügavî-belâğî konu ve meseleler çerçevesinde genel bilgiler sunulduktan sonra, İkinci Bölüm'de tahkik aşağıdaki yönleriyle tanıtılmaktadır: *Te'vilât*'ın hangi yazma nüshalarının esas alındığı, bunların nasıl karşılaştırıldığı, metnin nasıl edisyon kritik edilerek eksiksiz – gediksi hale getirildiği, hadislerin ve garip kelimelerin harekelenmesi, âyetlerin metinde nasıl dizilip rakamlandığı, hadis ve diğer eserlerin tahrîcinde izlenen metod, garip kelimelerin kaynaklara başvurularak açıklığa kavuşturulması, şahıs, kabile, yer ve belde-

leri alanında YL yapmıştır; tez konusu Mâtürîdî'nin Te'vilât'ı olup, eseri En'âm suresine kadar tahkik etmiştir. 1425'te aynı konu ile -yani kitabın tamamını 10 cilt halinde tahkik ederek- doktora tamamlamıştır. Hazırladığı bu eser, bazı Pakistan ve Yemen üniversitelerinde okutulmaktadır. 1423'te Kâbe imamlığına getirilmek istenmişse de özürlü dileyerek kabul etmemiştir. *إرشاد الفارض إلى كشف الغوامض في علم الفرائض والموارث* adlı eseri tahkik ettiği için, miras taksimat alanında da uzman olan muhakkık, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan çeşitli takdir ve ödülleri almıştır. Te'vilât tahkikinin yanı sıra; *İrşâdu'l-fâriz ilâ keşfi'l-ğavâmiz fi 'ilmi'l-ferâiz ve'l-mevâris; er-Rimâhu'l-avâli fi fazli ehli mekkete 'ale'l-müte'âli; el-Vasatiyye fi'l-fikri'l-islâmî; Is'âdu'n-nâs li'l-vikâye mine's-sihri ve'l-hannâs* (Yusuf M.A. el-Ehdel ile birlikte); *Benâtu'l-efkâr fi edebi'l-münâkaşa ve'l-hivâr*; Şâfi'î fikhına ait 27 ciltlik *el-Mecmû' fi şerhi'l-muhezzeb*'in tahkik heyetinde yer almış; *Tayyibetu'n-neşr fi'l-kirâti'l-aşr* adlı eseri şerhetmiştir. Cennet, cehennem, hilâf üslûbu, Hanefî büyüklerinin nikâh vd. konularda vefî kavramına nasıl baktıkları çerçevesinde çok sayıda araştırma ve makaleye imza atmıştır. Söz konusu eserler, İrşâd hariç, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye tarafından neşredilmiştir. (Bu bilgiler üstadın 3 oğlundan biri tarafından verilmiştir.

<https://forum.makkawi.com/archive/index.php/t-57451.html>)

lerin tanıtılması, bilimsel tabir ve terimlerin açıklanması, nâsîh-mensuh, ma'âni'l-kur'ân ve belâğat kaynaklarına başvurulması, mütevâtir ve şaz kıraatlerin derlendiği kaynaklara gidilmesi, fikhî konularda ekstra malmat verilerek tercihte bulunulması, itikâdî konularda çeşitli yorumlar yapılarak selef-i sâlihe ait görüşlerin açıklanması, usul bahislerinde fırkaların delillerinin değerlendirilmesi vs.

Bâsellûm'un tahkiki 3 yazmaya dayanmaktadır; (i) İlk yazma, Kahire / Dâru'l-kütübî'l-mısriyye'de 27306b numarasında kayıtlı olup, 3 cilttir. "1165h. tarihli ve Mustafa b. Ahmed" imzalı bu yazmanın ilk cildi 219 varak, 2. cildi 440 varak, 3. cildi 656 varaktır. (i) İstanbul / Köprülü Kütüphanesi'nde 48 numarada kayıtlı olan nüshadan istinsah edilmiş olan ikinci yazma ise "818h. tarihli ve Ahmed b. Muhammed es-Safedî" imzalı olup Dâru'l-kütübî'l-mısriyye'de 873 numarada kayıtlıdır. Üçüncü yazma Dâru'l-kütübî'l-mısriyye'de, Köprülü nüshası parçaları arasında bulunmakta olup, 'Avadayn'ın da tahkikinin girişinde (s. 29'da) gerekçelendiği üzere, ondan farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Bâsellûm tahkikinde, faide ve şerh kabilinden açıklamalar yapılmış, hatta bu hususta *itnâb* ve *tatvîle* kaçılmıştır.⁷

448 sayfalık bir hacme sahip *mukaddime*, faydalı bilgilerden oluşmakta ise de asıl esere ulaşmayı geciktirmesi bakımından medâr-ı tenkit görülebilir. Yazmaları simgeleyen rumuzların girişte tanıtılmamış olması ciddi bir sorundur.

Te'vîlât'ta bir âyete ait olduğu halde farklı bir yerde bulunan tefsirleri o âyetin altına alırken bunu genellikle belirtmemiş olması ciddi bir eksiklik olarak not edilebilir. Sözelimi

- i. Fâtiha sûresinde, normalde –Kavala ve Köprülü yazmalarında- **إِيَّاكَ نَعْبُدُ** [Sadece sana kulluk eder] ile **إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ** [ve sadece senden medet umarız.] ifadeleri arasında yer alan "Besmele ve Fâtiha'nın faydaları" başlıklı 8! sayfalık metni surenin başına almış, fakat 'Avadayn'ın tersine, bunu belirtme ihtiyacı hissetmemiştir.
- ii. **إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً** [Arz'da bir halife yaratmaktayım] ifadesinin her iki yazmada da **أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ** [Şunların ismini bana haber verin.] ifadesinden sonra yer almakta; 'Avadayn bu ifadeyi normal yerine almış ve bunu belirtmiştir. Bâsellûm da aynı nakli yapmakla birlikte bunu belirtme ihtiyacı duymamıştır. **قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا** [Dediler ki; rabbına dua et de, o sığırın ne

7 Örneği: Giriş (I, 1-349), iman (I, 377-382), aslâh 'alâllâh (I, 457-461), sihir (I, 525-526), halk-ı e'âl-i 'ibâd (I, 556-559), istivâ (IV, 444-450), Mecûs (IV, 322-324).

idüğünü bize açıklasın; çünkü sığırlar bizce hep aynı gibi!..] ifadesi, her iki nüshada da وَمَا كَادُوا يَمْعَلُونَ [Nerede ise (bunu) yapmayacaklardı!] ifadesinden sonra olup, 'Avadayn bu ifadeyi normal yerine alarak bunu belirtmiş; Bâsellûm ise aynı nakli yaptığı halde belirtme ihtiyacı duymamıştır. 126. âyetteki وَبَشِّرِ الْمَصِيرُ [Ne kötü dönüşüm!] ifadesi, iki yazmaya göre de metinde 127. âyetteki وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ [Hani İbrahim Beytullah'ın temellerini yükseltiyordu...] ifadesinden sonra yer alması sebebiyle normal yerine alınmış, fakat bu belirtilmemiştir. Bu örneklerden, Bâsellûm tahkikinde kitabın orijinalini yansıtmaya adına bir dikkat eksikliği ve bilimsellik zaafı olduğu sonucu çıkartılabilir. Nitekim Topaloğlu neşrinde, bu tür takdim – tehirler her seferinde satır satır belirtilmiştir.

V. *TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'IN BEKİR TOPALOĞLU NEŞRİ* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2011, XVII Cilt)

Bu tahkik çalışması, Fatih İsmailağa'daki İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı himayesinde neşredilmiştir. Bekir Topaloğlu, "Türkiye'deki nüshaların tamamı ile yurtdışındaki nüshaların bir kısmından faydalanma imkânına sahip" olmakla birlikte,⁸ tahkik çalışmasında, *Te'vilât*'ın Mihrişah, Nuruosmaniye, Âtîf Efendi ve Köprülü -Kehf suresinden itibaren ise Kayseri Râşid Efendi- nüshalarına ek olarak, 'Alâeddin es-Semerkandî'nin (v. 539/1144) *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'ân*⁹ adlı eserini esas almıştır.

Topaloğlu'nun *Te'vilât* tahkiki bir ilim heyeti tarafından tamamlanmış olup tahkik kurulunda şu araştırmacılar yer almıştır:

Fâtîha – Bakara 210: Ahmet Vanlıoğlu; 1. Cilt; 463 + 40 s.

Bakara 211 – Âl-i 'İmrân sureleri: Ahmet Vanlıoğlu; 2. Cilt; 577 s.

Nisâ 1 – Nisâ 100: Mehmet Boynukalın; 3. Cilt; 476 s.

Nisâ 101 – Mâide sureleri: Mehmet Boynukalın; 4. Cilt; 424 s.

En'âm – A'râf 99: Ertuğrul Boynukalın; 5. Cilt; 483 s.

A'râf 100 – Tevbe sureleri; 6. cilt; 540 s.

Yûnus – İbrahim sureleri: Hatice Boynukalın; 7. Cilt; 582 s.

Hicr – İsrâ sureleri: Halil İbrahim Kaçar; 8. Cilt; 430 s.

Kehf – Hac sureleri: Murat Sülün; 9. Cilt; 475 s.

Mü'minûn – Neml sureleri: Halil İbrahim Kaçar; 10. Cilt; 477 s.

Kasas – Sebe' sureleri: Ali Haydar Ulusoy; 11. Cilt; 508 s.

8 Topaloğlu, *Ebu Mansûr el-Mâtürîdî Te'vilâti'l-Kur'ân'dan Tercümeler*, s. XIV.

9 Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

Fâtır – Zümer sureleri: Mustafa Yavuz; 12. Cilt; 426 s.

Ğâfir – Muhammed sureleri: Murtaza Bedir; 13. Cilt; 468 s.

Fetih – Hadid sureleri: Muhammed Masum Vanlıoğlu; 14. Cilt; 428 s.

Mücâdile – Mülk sureleri: Muhammed Masum Vanlıoğlu; 15. Cilt; 364 s.

Kalem – Murselât sureleri: Abdullah Başak; 16. Cilt; 398 s.

Nebe' – Nâs sureleri: Ahmed Vanlıoğlu; 17. Cilt; 459 s.

Şekil 4: Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Topaloğlu neşri

Benim de tahkik heyetinde yer aldığım bu çalışma, müdakkik ilim adamı merhum Bekir Topaloğlu'nun kontrolünden geçmekte; tahkiki icra eden kişi ile Topaloğlu arasında tashih amaçlı üç dört kez gidip geldikten sonra nihaî metin ortaya çıkmakta idi. Bu tahkikte tefsir metninde geçen şahıs ve yerler kısaca tanıtılmış, *garîb* kelimeler açıklanmış, anlamı daha da belirginleştirmek için zaman zaman Semerkandî şerhinden yararlanılmış, yer yer Taberî (v. 310/923), Zemahşerî (v. 538/1144) ve 'Askalânî (v. 852/1449) gibi kaynaklardan iktibasta bulunulmuştur. Birçok yerde, bütün nüshalar “başka şekilde” olmasına rağmen, *Şerhu't-Te'vîlât*'a göre düzeltilmiş; ekleme ve çıkartmalar yapılmıştır.¹⁰ Mâtürîdî'nin naklettiği hadis, kıraat, görüş / yorum vb. bilgiler başka kaynaklardan da doğrulatılmaya çalışılmıştır; ancak dipnotlara *Te'vîlât* metnini ikinci plânda bırakan kadar yoğun malumat konulmamıştır. Beher cildin sonuna özel *adl*ara ek olarak, o ciltte istişhat edilen âyetlerin, hadis ve şiirlerin gösterildiği çok geniş indeksler konulmuştur. Çalışmanın bir özelliği de, bir âyetle ilgili olduğu halde birkaç âyet sonra ya da önce verilmiş olan açıklamaların o âyetin tefsiri çerçevesine alınması ve bu takdim - tehirlerin, her seferinde büyük bir titizlikle belirtilmiş olmasıdır.¹¹

10 Örneği: IX. ciltten s. 9, 14. dn.,10/9, 12/4, 17/11, 19/10, 20/9, 23/8, 24/3-4, 27/12, 34/8, 39/13, 40/8, 42/1, 43/3...

11 Örneği: IX. ciltten s. 22, 23, 25, 28, 46, 77, 87, 99, 111, 120, 123, 129, 133, 155...

DEĞERLENDİRME VE BİRKAÇ KARŞILAŞTIRMA

Öncelikle; Topaloğlu neşri dışındakilerde, kitabın *Te'vîlâtü Ehli's-sünne* şeklinde adlandırılması sorunludur. Bununla Mâtürîdî tefsirinin sün-nî karakteri vurgulanmak istenmekte ise de, "Kur'ân'ın Ehl-i Sünnet'e ait te'villeri" anlamına gelen bu adlandırmanın isabetli olmadığı açıktır; çün-kü *Te'vîlât*'ta Ehl-i Sünnet dışı pek çok te'vil yer almakta; Mâtürîdî bunları nakledip eleştirmektedir.

Topaloğlu neşrinde kaynakça kısmına ek olarak, sekiz adet indeks bu-lunmaktadır. İstîşad âyetleri, hadis ve eserler, özel adlar, millet, kabile ve yer adları, din, fırka, mezhep ve cemaat adları, şiirler, kitaplar, terimler ve ana temalar. Buna karşılık, Bâsellûm ve el-Hiyemî neşirlerinde hiçbir indeks bulunmamaktadır. İndekslerin araştırmacılar için taşıdığı önem izahından vârestedir.

el-Hiyemî ve Topaloğlu neşirlerinde tefsir edilen âyetlerin rakamlarının belirtilmiş olması okuyucuya kolaylık sağlayan güzel ve gerekli bir uygulamadır; Bâsellûm'da ise bu özellik bulunmamaktadır.

*

ثم ما قال عامة أهل التأويل: ¹² إن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل عن قصة أصحاب الكهف والرقيم وأنبائهم، فقال: «أخبركم غدا» ولم يستثن، فعاتبه الله فيه أن حبس عنه الوحي كذا وكذا يوما فنزل: ¹³ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ. ¹⁴ لكن ذلك فاسد وما توهموا على رسول الله صلى الله عليه وسلم محال، لأنه كذب لا يجوز أن يكون رسول الله يقول: أخبركم غدا، والله لم يأمره ¹⁵ بذلك. أو أن [يكون] قال ¹⁶ ولم يستثن، فيحبس الله الوحي عنه ولا يخبرهم في الوقت الذي قال إنه يخبرهم ¹⁷، فيظهر كذبه عندهم بعد ما اختاره لرسالته واصطفاه لموضع وحيه، ثم يكذبه فيما أخبر. هذا فاسد محال، غير محتتمل ما توهموا به على الله وعلى رسوله. قد كان من كفار مكة السعبي في منع رسول الله عن تبليغ الرسالة إلى الناس، والحيلولة عن الدعاء إلى ما أمر أن يدعوه، واستقبال حججه وبراهينه بشبهه ¹⁸ عارضوها ليلبسوا على الناس حججه وآياته التي أقامها. فأبي الله ذلك عليهم وأعجزهم عن الاستقبال ¹⁹ بتمويهاتهم. ²⁰ فكيف أظهر عليه الكذب بمنع الوحي عنه حتى يعجز عن الإخبار بما وعدهم في الوقت الذي وعدهم. ²¹

12 ر.ع م - عامة

13 انظر مثلا: تفسير الطبري، 15/127، 151؛ و تفسير ابن كثير، 3/71

14 سورة الكهف، 18/23-24

15 ع: لم يأمر

16 ر.ع م: أو قال

17 ع - في الوقت الذي قال إنه يخبرهم

18 ن: لشبهة

19 ر ع م - شبه عارضوها ليلبسوا على الناس حججه وآياته التي أقامها فأبي الله ذلك عليهم وأعجزهم عن الاستقبال

20 ن: بتمويهاتهم

21 جميع النسخ - فكيف أظهر عليه الكذب بمنع الوحي عنه حتى يعجز عن الإخبار بما وعدهم في الوقت الذي وعدهم. والذي وعدهم، والزيادة من الشرح، ورقة 462ظ

Bu metin, Topaloğlu neşrinde bana ait bir kesit olup, bold kısımlar Bâsellûm'da da, el-Hiyemî'de de yoktur.²² Ayrıca, [Allah da Peygamberi azarlamış] ifadesi el-Hiyemî'de [Allah da Peygamberi cezalandırmış] şeklinde yer almış; فعاقيه الله kelimesi merfû' olması gerekirken, kesre harekelenmiştir.

Nisâ (4) suresinin 3. âyetinde

عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: نزلت في يتامى من يتامى النساء كُنَّ عند الرجال؛ فتكون اليتيمة الشوهاء عند الرجل - وهي ذات مال - فلا ينكحها لشوهتها، ولا يُنكحها ضناً بمالها، لتموتَ فيرثها، وإن نكحها أمسكها على غير عدل منه في أداء حقها إليها، ولا ولي لها سواه يطالبه بحقها؛ فأنزل الله تعالى وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِيهَا فَاذْرُوهُنَّ وَلَا تَنكِحُوهُنَّ - فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ فلا ifadesinde اليتامى - فذروهن ولا تنكحوهن - فأنكحوا ما طاب لكم من النساء [kız çirkin olduğu için, onunla ne kendisi evlenmekte ne de malı başkasına gidecek korkusuyla kız başkasıyla evermektedir...] kısmı olmaksızın geçmekte; ولا ولي [kızın hakkını arayacak kendisinden başka da bir velisi olmadığından...] ibaresi لها والأولى ... şeklinde geçmektedir. Müfessirin âyetin arasına yerleştirdiği [bu durumda, onları bırakın, nikâhlayın onları] kısmı da el-Hiyemî'de yoktur.

En'âm (6) suresinin 39. âyetinde;

وقوله عز وجل صُمُّ وَبُكْمٌ هُوَ مَا ذَكَرْنَا أَنَّهُ نَفَى عَنْهُمْ السَّمْعَ وَاللِّسَانَ وَالْبَصَرَ، لِمَا لَمْ يَعْرِفُوا نِعْمَةَ السَّمْعِ وَنِعْمَةَ الْبَصَرِ وَنِعْمَةَ اللِّسَانِ. ولا يجوز أن يجعل لهم السمع والبصر واللسان، ثم لا يعلمهم ما يسمعون بالسمع، وما ينطقون باللسان؛ دل أنه يحتاج إلى رسول [onlara öğretmemiş olması] ثم لا يعلمهم، ifadesinde، ويستمعون إليه [konuşmamış olması] şeklinde yer almakta ve anlam şöyle olmaktadır: "Sağır ve dilsizdirler!" âyeti zikrettiğimiz şeydir; yani kâfirler kulak nimetini de, dil nimetini de, göz nimetini de anlamadıkları için Allah onlarda kulak, dil ve göz bulunmadığını söylemiştir. Onlarda kulak, dil ve göz olduğunu söyleyip de, onlara kulaklarıyla işitip, dilleriyle söyleyebilecekleri bir şey konuşmamış olması caiz değildir. Bu da gösterir ki; kendisine kulak vererek kendisinden dinleyecekleri bir elçiye muhtaçtırlar." İlahî kelâm ile ilahî ilim arasındaki alâka düşünüldüğünde çok da yanlış olmasa da...

Yine aynı âyette;

وقوله عز وجل مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وصف -عز وجل- نفسه بالقدرة، وجعلهم جميعا متقلين في مشيئته، وأخبر أنه شاء لبعضهم الضلال وللبعضهم الهدى؛ فمن قال: إنه شاء لكل الهدى لكن لم يهتدوا، أو شاء لكل الضلال، فهو خلاف ما ذكره عز وجل؛ لأنه أخبر أنه شاء الضلال لمن ضل، وشاء الهدى

22 Krş. Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Topaloğlu, 9, 17; Bâsellûm, 7/140; el-Hiyemî, 3, 211.

ifadesinde منقلبين [değişip durmaktadır] kelimesi منقلبين şeklinde; [ve insanların bir kısmı için dalâleti bir kısmı içinse hidayeti dilediğini haber vermiştir] ifade ise, [ve insanların bir kısmı için hidayeti dilediğini haber vermiştir] şeklindedir.

Zuhruf suresinin (43) 83. âyetinde;

ويحتمل أن يخرج على ترك المكافات على ما يصنعون من الإستهزاء والأفزع من بهم kısmı والأفزع kısmı... ifadesinde إلى اليوم الذي يلاقون ويعاينون العذاب [onlarla ... envâ-i çeşit eziyet] şeklinde olması gerekmektedir.²³

Hucurât (49) suresinin 6. Âyetinde; Mâturîdî, “Bu da gösteriyor ki, âyet o adam hk. nâzil olmamıştır; çünkü bu anlatılanları²⁴ Müslümanlar hakkında münafıktan başkası uyduramaz!” derken, el-Hiyemî bu ifadeyi “... çünkü bu anlatılanları Müslümanlar hakkında münafığın uydurma ihtimali yok!” şeklinde vermiştir. Yani إذ لا من المنافق يحتمل من المنافق أن يزور على المسلمين مثل ما ذكر منه kısmı غير المنافق olması gerekmektedir.²⁵

Duhâ (93) suresinin 7. âyetinde;

وقال بعضهم: {وَوَجَدَكَ ضَالًّا} من طريق مكة فهداك الطريق وقال بعضهم: {وَوَجَدَكَ ضَالًّا} حقيقة الضلال، فهداك للتوحيد kısmı el-Hiyemî neşrinde yoktur.²⁶

Necm (53) suresinin 33-34. âyetlerinde,

من أفرايت الذي تولّى وأعطى قليلاً من كبر الكفرة وعظمائهم - bedel? - olarak; el-Hiyemî’de ise كبر الكفرة وأعطى قليلاً من كبر الكفرة وعظمائهم şeklinde verilmiştir. ifadesinin gereksiz tekrarı bir yana, من كبر الكفرة وعظمائهم’daki hata barizdir.²⁷

Zuhruf (43) suresinin 86. âyetinde;

ويحتمل أن يكون قوله: {وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ}، أي لو كانت لهم الشفاعة لكانت لا تنفعهم؛ كقوله تعالى: فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (المدثر: 48)، أي لو كانت لهم شفاعة لكانت لا تنفعهم شفاعتهم؛ ليس أن يكون لهم شفاعة أو شفعاء، وهو كقوله تعالى: لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَاءٌ فِي الْأَرْضِ جَوْبِعاً جَوْبِعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ الْآيَةَ كقوله تعالى: فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (المدثر: 48)، أي لو كانت

23 Krş. *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Bâsellûm, ilgili âyet hk.; Topaloğlu, ilgili âyet hk.

24 Yani azılı kâfirlerden Ukbe b. Ebu Mu’ayt’ın oğlu “fâsık” Velîd’in “Mustak oğulları irtidat etmiş; zekâtı ödemiyorlar; beni katletmeye çalıştılar!” şeklindeki iftirası.

25 Krş. *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Bâsellûm, ilgili âyet hk.; Topaloğlu, ilgili âyet hk.

26 Bkz. *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, el-Hiyemî, 5, 478.

27 Bkz. *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Bâsellûm, 9, 432; el-Hiyemî, 4, 612.

؛ فاعلهم شفاعتهم؛
 فعلى ذلك يحتمل قوله عز وجل { وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الشَّفَاعَةَ }،
 أي لا يشفعون لهم لو كانت، والله أعلم
 ise şeklinde; ikisinde de *لو كانت* ifadesi yoktur.²⁹ Aynı âyette,
 وأنه يريد الحكمة لأنه وصف نفسه بالحكمة، وأنه يزيل الحكمة،
 şeklinde verilmektedir ki, anlamı ters yüz eden bir hata olduğu açıktır.³⁰

28 Bkz. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, el-Hiyemî, 4, 452.

29 Bkz. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Bâsellûm, 9, 194; el-Hiyemî, 4, 452.

30 Bkz. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, el-Hiyemî, 4, 450.

